

УДК 37(477)(09) "1700/1750"

Кочубей Тетяна Дмитрівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

E-mail: udpu_tania@ukr.net

МОРАЛЬНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ

УКРАЇНСЬКИХ ПРОСВІТНИКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.

Анотація. Встановлено, що морально-ціннісні орієнтири педагогічної думки першої половини ХVІІІ ст. спрямовувалися на розуміння людини, розкриття її сутності через здійснювані нею вчинки і поведінку. Науковий доробок просвітників першої половини ХVІІІ ст. (Ф. Прокоповича, С. Калиновського) містить міркування про праведну поведінку, моральні ідеали, зразки існування людини у світі. Важлива роль відводиться характеристиці добродетностей, наявність яких розглядається як свідчення моральної вихованості особистості, й окресленню протилежних їм вад як свідчення аморальності. З'ясовано, що серед просвітників першої половини ХVІІІ ст., практична і творча діяльність яких мала вагомий вплив на формування педагогічної думки, вирізняється Ф. Прокопович. Він зробив помітний внесок у розвиток освітнього процесу на засадах всестановості і гуманізму.

Ключові слова: морально-ціннісні орієнтири; перша половина ХVІІІ ст.; Ф. Прокопович; С. Калиновський; поєднання світської та релігійної освіти; принципи християнської етики.

Tetiana Kochubei – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

E-mail: udpu_tania@ukr.net

MORAL AND VALUE ORIENTARIES IN THE CREATIVE

ACHIEVEMENTS OF UKRAINIAN ENLIGHTENERS IN THE FIRST HALF OF THE XVIII CENTURY

Abstract. It has been established that the moral and value orientations of the pedagogical thought of the first half of the XVIII century was directed at understanding the person, disclosing its essence through the actions and behavior it carried out. Scientific achievements of enlighteners of the first half of the XVIII century contains arguments about righteous behavior, moral ideals, and patterns of human existence in the world. The basis of the rules of conduct is the principles of Christian ethics, the human right to manifest their individuality are conducted based on the behavioral rules, but under the condition that this manifestation does not harm others. An important role has been given to the characterization of virtues. The presence of which has been seen as evidence of the individual's moral education and the outline of the opposing defects as evidence of immorality. They argued that the person can acquainted them only in the process of a specially organized education. It

was found out that F. Prokopovych has been distinguished among the educators of the first half of the XVIII century, whose practical and creative activity had a significant influence on the formation of pedagogical thought. He did not only tried to convey his vision of a person, his/her education and upbringing to a broader public of Ukrainian society, but also made a noticeable practical contribution to the development of the educational process on the basis of institution and humanism.

Key words: *moral and value orientations; the first half of the eighteenth century; F. Prokopovich; S. Kalinovsky; a combination of secular and religious education; the principles of Christian ethics.*

Кочубей Татьяна Дмитриевна - доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры социальной педагогики и социальной работы Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины
E-mail: udpu_tania@ukr.net

МОРАЛЬНО-ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ

УКРАИНСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVIII ВЕКА

Аннотация. *Установлено, что морально-ценностные ориентиры педагогической мысли первой половины XVIII в. направлены на понимание человека, раскрытие его сущности через осуществляемые им поступки и поведение. Научный потенциал просветителей первой половины XVIII в. (Ф. Прокоповича, С. Калиновского) содержит рассуждения о праведном поведении, нравственных идеалах, образцах существования человека в мире. Важная роль отводится характеристике добродетелей, наличие которых рассматривается как свидетельство нравственной воспитанности личности, и определению противоположных им недостатков как свидетельство безнравственности. Выяснено, что среди просветителей первой половины XVIII в., деятельность которых имела значительное влияние на формирование педагогической мысли, отличается Ф. Прокопович. Он внес заметный вклад в развитие образовательного процесса на основе всеословности и гуманизма.*

Ключевые слова: *морально-ценностные ориентиры; первая половина XVIII в.; Ф. Прокопович; С. Калиновский; сочетание светского и религиозного образования; принципы христианской этики.*

Вступ. У часи соціально-економічних трансформацій, визначення пріоритетів гуманітарної політики особливого значення набуває освітньо-виховна система, яка забезпечує гуманізацію суспільства й окремої особистості, зміцнює засади моральності. Зберігаючи свій людиноцентристський характер, освіта наповнює суспільство культурологічним і гуманістичним змістом на основі надбань педагогічної науки, яка є невід'ємною складовою загальної культури українського народу. Спираючись на досвід минулого,

переосмислюючи його, вивчаючи і зберігаючи традиції, педагогічна думка здатна відроджуватися й оновлюватися у кожен нову епоху. У центрі її наукових інтересів завжди перебуває людина, її навчання і виховання на ідеях добра, людськості, духовності, патріотизму та гуманізму.

Актуальність піднятої проблеми визначається необхідністю сучасної педагогічної оцінки праць просвітників і наукових розвідок, у яких здійснено аналіз педагогічних ідей мислителів першої половини XVIII століття; зростанням інтересу науковців до ціннісно-моральних та патріотичних орієнтирів у процесі виховання студентської молоді в контексті сучасних модернізаційних та реформаційних процесів в освітній діяльності України.

Тема духовно-християнського, патріотичного та морально-ціннісного виховання розвивалася дослідниками спадщини просвітників, зокрема в роботах В. Бурлачука, Л. Ваховського, Н. Дічек, М. Захарченка, О. Зелінської, М. Кашуби, М. Лебедева, М. Марковського, С. Мащенко, В. Микитася, М. Молчанова, Г. Панчук, І. Соломахи, Н. Сумцова, О. Сухомлинської, В. Тригубенка, В. Шевчука та ін.

Мета статті – визначити морально-ціннісні орієнтири педагогічної думки першої половини XVIII століття, висвітлити їх особливості та спрямованість на розуміння людини, розкрити її сутність через здійснювані нею вчинки.

Методи дослідження – історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення стали основою обґрунтування морально-ціннісних орієнтирів педагогічної думки досліджуваного періоду; структурно-порівняльний аналіз уможливив розглянути педагогічну думку в Україні крізь призму світоглядних цінностей, ідеалів людини, які сповідували просвітники у першій половині XVIII ст.; герменевтичний допоміг визначити педагогічну спрямованість праць просвітників.

Результати дослідження. Звертаючись до розгляду морально-ціннісних орієнтирів педагогічних ідей першої половини XVIII ст., зазначимо, що серед праць мислителів XVII ст. немає спеціальних трактатів, присвячених теорії

етики. Їхні трактування добра і зла, свободи і необхідності, місця людини, розуміння її відносин з навколишнім світом, проблеми афектів і чеснот, щастя мають своєю теоретичною основою Святе Письмо, Біблію, відштовхуючись від яких, кожен з авторів виражає свої погляди. Тут варто згадати „Мир с Богом человеку” І. Гізеля, „Венець веры католической” С. Полоцького, „Меч духовный” Л. Барановича, „Апологию”, „Руно орошенное”, „Четьї-Мінеї” Д. Ростовського (Туптала) та ін.

Завдання етики як науки просвітники вбачали в тому, щоб відкрити людині її справжні потреби, навчити розуміти свою роль у житті. Незважаючи на свою гуманістичну спрямованість і співвідносність з практичним життям, вони доволі тісно були пов’язані з релігією. Це пояснюється тим, що в етиці Нового Часу звільнення від релігійної теорії відбувалося значно повільніше, ніж у натурфілософії. Якщо натурфілософія виразно відмежувалася від теології вже у XVII ст., то етика у багатьох вчених того часу ґрунтувалася на релігії.

Діячі XVIII ст. одностайно засуджували моральні вади духівництва. Водночас виною духовенства вважали те, що воно недостатньо вимогливе до сильних світу цього, допускає, щоб прості люди тонули в бідності, марновірстві, темноті [7, с. 154].

Розглядаючи морально-ціннісні орієнтири, що становлять суть педагогічних ідей першої половини XVIII ст., зазначимо, що в цей час визнання набуває думка про те, що сутність людини виявляється через її вчинки, поведінку, моральність. Для дотримання ідеалу моральності необхідно знати свої можливості, здатності – явні і приховані. Психологічні курси, які читали в Києво-Могилянській академії, висвітлювали „потаянні механізми” людських здатностей і можливостей, згідно з якими формуються зовнішні поведінкові акти. Етичне вчення професорів академії містить міркування про праведну поведінку, моральні ідеали, зразки людської діяльності у світі. Для дотримання цих взірців, керування своїми вчинками відповідно до етичних ідеалів людина повинна усвідомлювати свої можливості.

Так, у вченні Ф. Прокоповича про людину чітко виокремлюється провідна ідея, головна мета: людина має усвідомити своє „я”, володіти такими поняттями, як особиста гідність й особиста відповідальність. Відповідно до християнської антропології природа людини складається з тіла та Духу. Первісне блаженство людини полягало в тому, що вона образ Божий мала „в правоті” розуму та волі, у владі над світом тварин, у безсмертності тіла й душі. До гріховного падіння Адам володів свободою волі, він не мав ніяких пристрастей, котрі чинили б опір розуму. Цим самим Ф. Прокопович відстоює повну гармонію в первісній людині, заперечуючи боротьбу духу проти плоті. Причина гріха бачиться ним не у супротиві плоті духу, а у власній вільній волі Адама [2, с. 85]. Під „плотським” у людині Ф. Прокопович має на увазі не тіло, а наявність гріха: „Усі люди від Адама тілесним породженням похідні, мають у собі Адамові тління, це є нахилом до гріха” [5, с. 133]. Гріхопадіння не згубило сутність людини, людина не перестала через гріх бути людиною, а тільки втратила премудрість, праведність і благополуччя. Втративши божественну свободу, вона зберегла власну волю. Оскільки людина за своєю суттю складається з душі й тіла, то щоб бути щасливою, їй необхідно мати „в обох [іпостасях] добрий стан”. Тіло потребує блага тілесного, а дух – духовного. Для духовного життя головним критерієм є дотримання зовнішнього (обрядового) божественного і морального законів. Людина невіруюча є „душевною”, а не „духовною”, тому що не може здійснити не лише досконалого, а й недосконалого „духовного законотворення”. Для плотської людини важливо, щоб вона була „...і розумом чудова, і волею непорочна, і здоров’ям одарена тілесним, під іменем якого розположення і красу розуміти треба” [5, с. 3].

Розкриваючи в „Етиці” сенс людської діяльності, Ф. Прокопович стверджує, що кожна людина діє, бо „вона бажає чогось, заради чого це робить”. Оволодіння предметом бажання є щастям, але людина не завжди розуміє, що саме відповідає її уявленням про щастя. Тому, діючи поквалливо й недосконало, люди помиляються в своїх бажаннях і не досягають щастя. Сам

мислитель під щастям розумів спокійну совість, яка несумісна з душевними муками, що з'являються, коли одна людина змушує іншу робити те, що совість їй забороняє. Тому головне завдання етики, яка керує людською поведінкою, професор Києво-Могилянської академії вбачав у тому, щоб „досліджувати й навчати, в чому полягає найвище добро, або найвище щастя й блаженство. А цього можна досягти не інакше, як з'ясувавши, що людині найбільше відповідає” [6, с. 107].

Обов'язок етики, на думку Ф. Прокоповича, „навчати правил доброї поведінки, а не добре поводитися”. Останнє стосується всіх людей, а перше – лише філософів. Отже, вчений вирізняє етику як науку про норми поведінки від самої етичної поведінки, оскільки метою „доброї поведінки є щастя, або блаженство”. Цим самим у вітчизняній науці було зроблено крок до розрізнення теорії моралі (етики як науки) від моральних дій і вчинків, чи як писав Ф. Прокопович: „...Сама етика розглядається двояко – взагалі й зокрема”, чи як наука „про мету людських дій, тобто про щастя та заходи людської поведінки” та як сама людська поведінка.

Оцінюючи ці погляди вченого, наведемо слова українських дослідників про те, що „таке розрізнення теоретичного й практичного (онтологічного інколи) є характерним для наукових досліджень Феопана Прокоповича, оскільки він на категоріальному рівні розрізняє теорію як певний спосіб «діяти або виконувати», або як суму багатьох понять, яка хоч і спрямовується на якусь справу, проте може існувати і без цієї справи. Практика ж є саме виконання справи, яке керується теоретичними правилами” [9, с. 128].

Заслуговує на увагу також ідея Ф. Прокоповича про те, що пізнавальні й практичні функції науки мають бути моральними, пов'язаними з добром, адже метою науки „повинно бути ніщо інше, як те, що є метою доброго діяння”. Цим самим було започатковано підхід, згідно з яким наука не просто аналізувалася як спосіб людської діяльності взагалі, а розглядалася в морально-ціннісному плані як творчість, спрямована на досягнення „доброго діяння”.

У праці „Про риторичне мистецтво” Ф. Прокопович викладає свої міркування щодо розвитку творчої особистості, міжособистісного спілкування, мови та мислення, їхнього зв'язку, людських почуттів, пам'яті та інших психічних здатностей. Кожну з названих проблем мислитель розглядає з позицій цілісності людини, тобто досліджує психічні функції не ізольовано, а у взаємозв'язку, адже кожна з них – це певний аспект бачення психічної тотальності. За словами В. Роменця, до такого підходу у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. вдаватиметься Т. Рібо у своїх монографіях. У нього „уява, пам'ять становлять осердя, фокус психічного, тому воно в цілому набуває своєї форми (фантазійної, мислительної тощо). Без певної форми психічне не існує, будучи неоформленим, воно бентежить людину як ворожа їй стихія” [8, с. 826]. Подібне тлумачення психічного характерне й для Ф. Прокоповича.

Окреслюючи особливості мови та мислення, людських почуттів, пам'яті та інших психічних здатностей, філософ показує їхню важливість і взаємозв'язок на прикладі оратора, який „замикає в межах свого слова всі важливі справи... Він розкриває й засуджує злочини, дискутує про добродішність і достоїнства, відкриває таємниці природи, нарікає на нестійкість долі, говорить про виникнення й загибель царств, мінливість речей, ставить перед очі подвиги героїв і царств, величаво прикрашає мужів, котрі здобули славу, тлумачить священні справи пресвятого й найвищого Бога, виголошує похвали, викладає народові накази й закони” [8, с. 108]. Мета промовця – „переконувати мовою”. Через мову одна людина „входить” в іншу, здійснює в ній великі зрушення, перебудовує психіку загалом, а найбільше – її мотиваційне підґрунтя. Слово, вважає Ф. Прокопович, є живим осередком психічного життя людини, більше того, її активним самодіяльним першопочатком.

У „Етиці” філософ не тільки викладає загальні міркування щодо різних психічних процесів, а й формулює правила поведінки: „людина завжди має робити те, чого вимагає здоровий розум; а здоровий розум вимагає, щоб

кожному віддати те, що йому належить, тобто кожному треба надати його право” [8, с. 505]. У цьому твердженні простежується визнання необхідності рахуватися з іншою людиною, яка має право на індивідуалізований, своєрідний, особистісний вияв своєї самості, але так, щоб не пригнічувати самість іншої людини. Тобто, те, чого і як людина навчає, так має діяти й сама.

Мета доброї поведінки вбачається Ф. Прокоповичем у досягненні людиною щастя; досягти цієї мети можливо лише завдяки добрим діям. При цьому свої погляди на добру поведінку він поділяє на дві частини. У першій ідеться про мету людських дій, тобто про щастя і засади людської поведінки. У другій – про саму людську поведінку, зокрема про чесноти й протилежні їм вади. Загальною етикою мислитель називає дисципліну, яка займається людськими вчинками, їхнім співвідношенням, закономірностями та винятками. Саму ж дисципліну поділяє на монастику, економіку й політику [8, с. 506]. Монастика вивчає людські звичаї як такі. Засвоївши монастику, людина набуває спроможності керувати малим господарством (економіка) або великим – державою (політика). Отже, етика у Ф. Прокоповича – це наука, що містить загальні правила поведінки.

Для розкриття сенсу та спрямування людських дій, мислитель аналізує їхні причини, поділяючи на внутрішні (матеріальні, формальні) та зовнішні (спонукальні й цільові). Матеріальна причина – це фізичний рух, формальна – якість руху. Спонукальні причини дії – це природні або набуті звички, наприклад, характер. Зовнішні причини, підбадьорюючи людину наказом, захопленням, переконанням, рухають і спонукають її до дії. Отже, досліджуючи етичні проблеми, Ф. Прокопович звертає увагу на психологічні основи поведінки. Його цікавлять внутрішні засади людських дій, у тому числі вродженні, до яких він зараховує інтелект. Ведучи мову про зовнішні засади людських дій, філософ називає Бога як рушія людської волі. Добро як спонука вчинку, стверджує Ф. Прокопович, має відповідати потребам людини. Поділяючи добро на види, мислитель подає детальний зміст його мотивації.

Нетворене добро у нього – це Бог, творене – всі речі. Добро метафізичне пов'язується з принципом досконалості взагалі. Добро фізичне охоплює природні здатності й афекти. Нарешті, моральне, або етичне, добро відповідає прагненням людини, воно бажане. Саме про це останнє добро і йдеться в його „Етиці”. Етичне добро у свою чергу, поділяється на тілесне (багатство) та моральне (почесті). Будь-яке добро – бажане, а зло – небажане. Коли бажають гріховного, то воно, на перший погляд, видається добром, але насправді об'єктивно таким не є [8, с. 510].

Ще одним представником етичного напрямку є С. Калиновський. Курс лекцій, який він читав у Києво-Могилянській академії, вважається одним із кращих серед тих, що збереглися до нашого часу. У ньому міститься повний курс етики – єдиний, викладений відповідно до всіх правил методики, що перетворює його на „пам'ятку” не лише вітчизняної філософської, а й педагогічної думки XVIII ст. [1, с. 123]. З педагогічного погляду особливий інтерес становить диспут (другий) філософського курсу, в якому розглядаються питання формування волі, вироблення моральних навичок, визначається сутність моральної доброчесності. Четвертий диспут присвячений психологічним аспектам моральності. Положення „Етики” свідчать, що „автор заперечує поширену на той час теорію вродженості моральних якостей людини. Він вказував на важливість формування моральних якостей шляхом вироблення навичок, наголошуючи на провідній ролі виховання в цьому процесі” [1, с. 124]. Провідне місце в його дослідженнях посідає вчинок. У побудові теорії вчинку він „виходить з ідеї моральності, розуміючи її зміст як навички жити доброчесно або ж ні. Моральність – це самі вчинки, що походять від навичок. У повторенні актів поведінки закріплюються моральні навички” [8, с. 839].

Характерною особливістю філософських курсів київських професорів була їхня спрямованість проти моральної доктрини томізму. Проблемам свободи волі, мотивації вольових рішень присвячений розділ етики С. Калиновського „Зовнішні й внутрішні принципи людських дій”. На думку

філософа, не всі дії волі є вільними, деякі з них – необхідні. Адам, согрішивши, не був позбавлений самостійної волі, воля людини і після гріхопадіння залишилася вільною. Разом з тим він погоджується з Августином у визнанні пріоритету волі над розумом: „Хоча думка передує волі як породниця, вона не керує волею як господин. Якщо порада думки подобається волі, вона її схвалює, якщо не подобається, відкидає” [3, с. 208].

Отже, стверджуючи, що акт доброчесності, справедливості залежить від волі та інтелекту, С. Калиновський від самого початку своєї етики „виявляє себе сином епохи Просвітництва, відзначаючи, що воля реалізує себе, коли освітлюється розумом, який навчає, що належить робити”. Воля, взята окремо, підноситься до рівня здорового глузду; її рішення закріплюються дією – саме закріплюються, але не збагачуються в ній. Наголошується, що справедливість, моральні чесноти залежать від знання, насамперед наукового [4, с. 50]. Водночас наголошується, що психологія людини, її індивідуальні якості, ситуація, в якій вона діє, вносять певні корективи. Тому С. Калиновський застерігає: не завжди кращою є та людина, яка тільки філософствує та демонструє свої чесноти в уявному й піднесеному стилі. Доброчесність ґрунтується не тільки на пізнанні, а й на поведінкових нормах і звичках. У дусі Просвітництва вся дійова активність учинку не набуває нового змісту порівняно з його мотивацією або конкретніше – з інтелектом. Мотиваційний пріоритет у трактуванні вчинку виявляється й „у думці С. Калиновського про доброчесний етичний акт, який не має начала в самому собі, а тільки в задумі й намірах діючої людини, яка вирішує, як правильно й доброчесно жити” [4, с. 51]. Враховуючи важливе значення для здійснення вчинку ухвалення належного рішення, мислитель називає людину „моральним філософом”.

Хоча інтелектуальний аспект учинку й не виноситься С. Калиновським на перший план, усе ж пізнання чеснот він трактує як таке, що спрямовує людські вчинки до доброчесності. У вчинку, завдяки якому виявляється доброчесність, людина заспокоюється [4, с. 57]. Це положення певною мірою слід розуміти як

катарсис, адже С. Калиновський з повагою покликається на віковічні традиції філософії та психології, зокрема високо оцінює внесок Арістотеля у світову культуру. Ідею катарсису український учений упевнено переносить із галузі поетики на етику.

Мета вчинку розуміється С. Калиновським як провідний аспект учинкової дії і поділяється на фізичну й моральну. Про його розуміння мети красномовно говорить теза: „Божественна слава є наша моральна мета, але сприйнята недосконало, оскільки до неї не мають потягу” [4, с. 82]. Це, на переконання мислителя, пояснюється тим, що „у своїй свідомості люди перебувають серед матеріальних речей, не відають Бога, а саме Бог є останньою метою природи речей” [4, с. 83]. Тому, не усвідомлюючи присутності Бога в світі, люди скоряються фізичній меті.

Стверджуючи, що людина спонукається до дії прагненням блаженства, С. Калиновський розглядає останнє з теологічних позицій. Це блаженство не сумісне ані з багатством, ані з почестями, славою, могутністю чи владою. Його сутність полягає в єднанні з вищою істотою, воно є критерієм пізнання Бога й слідування йому. Як стан блаженство є найвищою досконалістю людини, любов до Бога – стан найвищого блаженства [8, с. 842].

Доволі детально й ґрунтовно С. Калиновський розробляє проблему мети вчинку. Згідно з його поглядами, людина за своєю природою ставить перед собою багато цілей, але їх належить скоординувати, обрати провідну: „Загальною є мета, заради якої відбувається те, що відбувається”. Тому людина не може водночас мати два рівноцінні прагнення, наприклад, з однаковою силою жадати і багатства, й шани, бо щось одне обов’язково буде домінувати. Людина вдається до багатства задля шани або до шани задля багатства, а в цьому „вже втрачається моральна цілісність” [4, с. 88–89].

Досліджуючи змістову сторону мотивації, С. Калиновський знову звертається до ідеї блаженства, поділяючи його на абсолютне (трансцендентне), що робить людину цілком щасливою, й природне – як досконалість людини,

котра вміє володіти силами природи. Справжнє благо є самодостатнім; об'єктивне блаженство не допускає зла тому, що воно „є сам Бог” [4, с. 93], а Бог невичерпний. Ґрунтуючись на такій позиції, мислитель визначає сутність „формального блаженства”, яке, на його думку, полягає в інтуїтивному баченні Бога. Лише таке блаженство визначає акт волі. Однак чітке бачення Бога є за своєю сутністю споглядальним, непрактичним. Отже, „самостійність, автономність учинкової дії, яка має свій зміст, іще не передбачається” [8, с. 843].

Негативною є відповідь С. Калиновського й на запитання щодо можливостей людини досягти блаженства силами природи: „Але приходить для слави й гідності людини те, що вона призначена для іншої, надприродної мети, піднесеної божественною волею; для її досягнення не досить природи, для цього необхідна особлива допомога Бога” [4, с. 104]. У цих міркуваннях ідея Бога постає компетенцією у зв'язку з відсутністю дії. Втручання Бога інтенсифікує мотивацію, щоб вона стала реально діючою. Разом з цим вона набуває божественних рис, стає, зрештою, мотивацією божественною. Водночас і воля людини, поєднана з ясним баченням Бога, з необхідністю збуджується до любові. А в цьому акті вибір людської волі вже відходить на другий план [8, с. 843].

Для досягнення блаженства, стверджує С. Калиновський, участь тілесних процесів не потрібна, адже воно великою мірою криється в ясному баченні Бога. Тобто, тіло „не є необхідно пристосованим для суті щастя реквізитом” [4, с. 108]. Проте оскільки розумна душа не має істотної повноти й визначає порядок дій для органічного тіла, „з яким складає людську істоту акциденційно, а не субстанційно”, тіло все ж таки бере участь в удосконаленні людини. До блаженства акцидентного С. Калиновський відносить здоров'я тіла, красу, досконалу взаємодію внутрішніх і зовнішніх відчуттів, бо „чи пристойно припустити, що душа, влита в тіло Богом і найтіснішим чином пов'язана з ним, є співучасником покаліченого й безформного тіла?” Вивищення ролі

досконалого тіла у функціонуванні розумної душі свідчить про орієнтацію на принцип дії. Тобто „для щастя людини обов’язкові й тіло, й душа в їхньому нормальному функціонуванні та взаємодії. Ця антропологічна цілісність є підставою для з’ясування справжніх мотивів учинків” [8, с. 844].

Розглядаючи добродійність як моральний акт, С. Калиновський розуміє її як навичку: „Якщо навичка була здійснена не інакше, як добрими діями, то вона не зможе безпосередньо після цього схилитися до поганих дій, інакше вона вже схилилася б до несхожих актів” [4, с. 171]. Іншими словами, добродійність не розмірковує, а діє одразу, навіть із компонентами несвідомого; будь-яке попереднє обмірковування скасовує її. Водночас наголошується, що цей неусвідомлений перехід завдяки навичці від думки до дії насамперед має виступити в усій своїй моральній безпосередності. Усе це не заперечує ідеї вибору, який С. Калиновський вважає передумовою морального формування особи; стаючи такою, вона здійснює моральний акт інтуїтивно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши морально-ціннісні орієнтири просвітників першої половини XVIII ст. переконуємося, що їхній науковий доробок містить міркування про праведну поведінку, моральні ідеали, зразки існування людини в світі. В основу правил поведінки покладаються принципи християнської етики, визнається право людини на вияв своєї індивідуальності, але за умов, що цей вияв не завдає шкоди іншим. Важлива роль надається характеристиці добродійностей, наявність яких розглядається як свідчення моральної вихованості особистості, й окресленню протилежних їм вад як свідченню аморальності.

Подальшого розвитку потребує проблема духовно-християнських і патріотичних вимірів людського буття в контексті прийнятої в Україні Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді.

Література

1. Антологія педагогической мысли Украинской ССР / [сост. Н. П. Калениченко]. – Москва : Педагогика, 1988. – 640 с.

2. Лебедева Н. А. Философская мысль русского духовенства в российском просвещении : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03 «История философии» / Лебедева Наталья Александровна. – Мурманск, 2003. – 221 с.
3. Ничик В. М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII века / В. М. Ничик. – Київ, 1978. – 298 с.
4. Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII столетия / сост. М. В. Кашуба. – Київ : Наук. думка, 1987. – 527 с.
5. Прокопович Ф. Богословское учение о состоянии неповрежденного человека или о том, каков был Адам в раю / Ф. Прокопович. – Москва, 1785.
6. Прокопович Ф. Філософські твори : в 3 т. ; [пер. з латини] / Феофан Прокопович. – Київ : Наукова думка, 1979. – Т. 1. – 511 с.; 1980. – Т. 2. – 550 с.
7. Розвиток прогресивної філософської думки російського і українського та білоруського народів у XVII–XVIII ст.– Київ: Наукова думка, 1978. – 168 с.
8. Роменець В. А. Історія психології. XVII століття. Епоха Просвітництва / В. А. Роменець. – Київ : Либідь, 2006. – 997 с.
9. Соціологічна думка України / [М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов [та ін.]]. – Київ : Заповіт, 1996. – 424 с.

Матеріал надійшов до редакції _____. _____, 2018 р.

Bibliography

1. Anthology of the Pedagogical Thought of the Ukrainian SSR / [sost. N. P. Kalenichenko]. – М. : Pedagogika, 1988. – 640 s. [in Russian].
2. Lebedeva N. A. Philosophical Thought of the Russian Clergy in Russian Enlightenment: dis. ... kand. filos. nauk : 09.00.03 «Istorija filosofii» / Lebedeva Natal'ja Aleksandrovna. – Murmansk, 2003. – 221 s. [in Russian].
3. Nichik V. M. From the history of national philosophy of the late XVII - early XVIII century / V. M. Nichik. – K., 1978. – 298 s. [in Russian].
4. Monuments of ethical thought in Ukraine XVII - first half of XVIII century / sost. M. V. Kashuba. – K. : Nauk. dumka, 1987. – 527 s. [in Russian].
5. Prokopovich F. Theological doctrine of the state of the intact person or what Adam was in paradise / F. Prokopovich. – M., 1785. [in Russian].
6. Prokopovych F. Philosophical Compositions: in 3 is. ; [per. z latyny] / Feofan Prokopovych. – K. : Naukova dumka, 1979. – Т. 1. – 511 s. ; 1980. – Т. 2. – 550 s. [in Ukrainian].
7. The Philosophical Thought Progressive Development of Russians, Ukrainians and Bielorrussians in the XVII–XVIII century. – K. : Naukova dumka, 1978. – 168 s. [in Ukrainian].
8. Romanets' V. A. The History of Psychology. XVII century. Enlightenment Epoch. / V. A. Romanets'. – K. : Lybid', 2006. – 997 s. [in Ukrainian].
9. Ukrainian Sociological Thought / [M. V. Zakharchenko, V. F. Burlachuk, M. O. Molchanov [ta in.]]. – K. : Zapovit, 1996. – 424 s. [in Ukrainian].

